

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

УДК 243:82-1/-9

К.І. Приходченко

Державний університет інформатики і штучного інтелекту, м. Донецьк, Україна

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ МОЛИТОВНИХ РІЗНОВИДІВ ЯК САКРАЛЬНИХ ЗРАЗКІВ

У статті підноситься питання дослідження жанру молитви, використання його в різні часи багатьма українськими письменниками в їхній літературній спадщині. Робиться компаративний аналіз молитовних різновидів.

Однією з актуальних проблем літературознавства є становлення жанру молитви в українській літературі.

Постановка проблеми. Дане питання цікавило дослідників В. Лєпахіна, А. Стебельську, І. Бетко та інших [1-3]. Ученими встановлено сильний вплив молитви на духовний і фізичний стан людини. Було воно в полі зору письменників П. Гулака-Артемівського, Є. Маланюка, П. Куліша, Т. Шевченка, тощо [4-7], які з великою симпатією описували народні вірування, обряди, що дає певне право вважати їх духовними предтечами відродження віри наших предків.

Мета і задачі. Взнявши до уваги еволюцію української віри протягом тисячоліття, будемо прагнути підняти прадідівську віру на теологічний рівень, тобто пояснити світоглядні засади традиційної релігії сучасною мовою, враховуючи набуті досягнення науки і теології через:

- а) єднання духовного і фізичного;
- б) живлення свого єгрегору;
- в) відчуття святості.

В українському мистецтві слова виявляються такі жанри та жанрові модифікації (протожанрові форми) релігійного напрямку, як: молитва, псалом, сповідь, заповіт, бесіда, повчання, одкровення, видіння, дива, похвала тощо. Формувалися зазначені жанри під впливом Святого Письма та існували певною мірою як інтертекстуальність. Адаптація жанрових ознак сакрального зразка характерна для основоположника української літератури Т.Г. Шевченка і представлена в його творчості у розвиненому стані. Згідно з концепцією В. Лєпахіна, в поетичних Шевченкових творах молитва як іконообраз має такі характеристики: онтологічність, антиномічність, канонічність, символічність, синтетичність та синергійність. Це стосується і змісту молитовних прохань, і молитви як процесу богоспілкування, і молитви як словесної ікони (за формальною структурою та композицією) [1, с. 29]. Сучасні дослідники А. Стебельська, І. Бетко додають наступні характеристики текстового та художньо-естетичного ряду його творів теологічного змісту:

- утворення специфічного емоційного темпоритму, який не завжди наслідує біблійний зразок;
- елегійність у молитвах ліричного змісту чи, навпаки, динамічність у молитвах з громадянським звучанням;
- зосередженість на духовності особистості з демонстрацією крайнього індивідуалізму;
- архаїзація мовлення [2], [3].

До молитви зверталися здавна, звертаються і в сьогоденні. Цей жанр було покладено в основу двох ліро-філософських поем – Кирила Транквіліона-Ставровецького «Похвала пренасвятейшей персонѣ отцевской (перло многоценное)» (Чернігів, 1646 р.) та В. Янева «Отче наш» (1939 – 1941 роки). Обидві молитви є розгорнутими медитаціями на кожний рядок Господньої молитви. Цілком іншою є лірична поезія Д. Павличка «Молитва (Отче наш, Тарас всемогущий)» зі збірки «Гранослов» (Київ, 1968 р.). Цей твір є наскрізною стилізацією, в якій згідно з авторським задумом релігійний пафос трансформовано у пафос національний. Молитва могла як «згортатися» до однієї фрази, так і «розгортатися» у велику поему й мала спеціальне визначення – «Венец» (наприклад, поетична спадщина Димитрія Гуптала «Венец молитв седмичних дванадесят звезений...», 1694 р.). Слід назвати також твори Лазаря Барановича, Івана Величковського, Григорія Сковороди.

Емоційно-духовна молитовна інвектива зберігається і в подальшому літературному процесі. Нова українська література, починаючи з бурлеску й травестії, не перервала традиції адаптації біблійних жанрів. У творчості П. Гулака-Артемовського можна знайти зразок бурлескної молитви, який започаткував стійку традицію в нашій літературі. «Переложение псалма 125» Гулак-Артемовський написав у формі молитви:

До тебе, Господи, що там живеш на небі,
Звертаю очі я в пригоді і в потребі.
Як наймит з панських рук рятунку й ласки жде,
Або як наймичка прохати до пані йде,
Щоб запобігла їм чим в нуждоті, небозі, –
Так ми шукаємо добра й підмоги в Бозі.
Ой, змилуйсь, Господи! Та змилуйся ж на нас!
Бо ворог дошкуля до сліз під інший час
А гірш за все чваньки не допекли ті пишні
Щоб тільки бач вони святі, а ми всі гіршні.

В подальшій творчості Гулак-Артемовський все частіше і частіше звертається до сакральних текстів. У статті «О поэзии и красноречии на востоке» він стверджує, що «істинне мистецтво має опанувати Біблію як вічним зразком та повинне прагнути викликати почуття, подібне до божественного благоговіння» [4, с. 169]. У творчості П. Куліша маємо майже чистий варіант цього жанру. Прикладом може слугувати твір «Молитва природи». Діалогізм у молитві як літературному жанрі у Куліша зреалізований протягом всього тексту через прагнення до своєрідного діалогу з Богом без посередництва церкви:

Твоїх церков ніяких я не знаю,
Вкажи мені твою спасенну путь.
Про всемогущество Твоє гадаю,
Як можу розумом своїм збагнуть [6, с. 278].

Подібна трансформація жанру молитви часто зустрічається й надалі в українській літературі. Представлена вона і в збірці Максимовича «Театрон», хоча виділена як особливий жанр лише Сковородою. Маємо ми у Т.Г. Шевченка кілька зразків так званої «чистої» молитви: «Молитва», «Царів кривавих шинкарів», «Злоначинаючих спину». Складником жанру молитви є покладання сподівань на втручання Бога в людську долю. Шевченко звертається до Бога за справедливістю, за допомогою, за порадою і розрадою, тобто за чеснотами, які люди не в змозі або навіть і не здатні створити на землі без сторонньої допомоги. Звернемося до творів видатного митця слова. Так, у поемі «Єретик» молитва входить до складу твору як його органічна частина через звернення Яна Гуса перед дальною дорогою, щоб «...і диво, Святеє диво показать очам незрящим» [7, с. 201]. Цим дивом є правда життя. «Кругом неправда і неволя. Народ замучений мовчить». Зустрічаються у творах Т. Шевченка сцени молитви наодинці («Мені тринадцятий минало»), масові

літургії («У неділеньку святу»). Молитва існує у творчості Т. Шевченка і як жанр, і як ліричний відступ у середині твору, і як опосередковане зображення людей, які моляться, і в кожному разі міститься містичний компонент дива. Твори жанрової літературної групи «молитва», «заповіт», «сповідь» показують диво не як об'єкт зображення, а лише як передбачувану проекцію, як частину авторського містицизму. Молитва як жанр у різних творах Т. Шевченка звучить по-різному. Зразок прохальної молитви містить поема «Гамалія»:

О милий Боже України!
Не дай пропасти на чужині,
В неволі, вільним козакам!
І сором тут, і сором там –
Вставать з чужої домовини,
На суд твій праведний прийти,
В залізах руки принести,
І перед всіма у кайданах
Стать козакові... [7, с. 151].

Особливими інтонаційними рисами наведеної молитви є:

- незавершеність, яка позначена трикрапкою;
- національна ідентифікація Бога («Боже України»);
- частина великого твору з по-дієвою сюжетною структурою.

В поемі ж «Наймичка» подається інше, втаємничене відтворення акту моління:

І отче наш тихо-тихо,
Мов крізь сон, читала... [7, с. 244].

Поема «Відьма» подає молитву як дорікання Богу, вірш «Чи ми не зійдемося знову?» – як акт свідомого, Правди та Вищої справедливості:

Смиріться, моліться Богу
І згадуйте один другого.
Свою Україну любіть
Любіть її... Во время люте,
За неї господа моліть [7, с. 13].

Твір «Кавказ» – як єдиносущну силу, що здатна допомогти людині подолати всі труднощі:

Ми віруєм твоїй силі
І духу живому
Встане правда! Встане воля!
І тобі одному
Помоляться всі язика
Вовіки і віки [7, с. 246].

Жанровий розвиток молитви у творчості Шевченка простежуємо у творах: «Тим неситим очам», «Царям, всесвітнім шинкарям», «Мій боже милий, знову лихо». Молитва тут звучить як слово небайдужої людини, слово, яке може сказати не тільки літературний герой, кожен бажаючий.

Так, Є. Маланюк свідомо відхиляється від класичного жанру молитви, зберігаючи лише окремі його риси, серед яких стійким залишаються лише звертання до Бога, що справляє враження наслідування форми прохальної молитви:

Вчини мене бичем твоїм,
Ударом, вистрілом, набоєм,
Щоб залишивсь хоч чорний дим
Над неповторною добою [5, с. 138].

Поетом ставиться мета навіювати певну «молитовність», відтворювати молитву як специфічний знак культури, як своєрідний код, що має трансцендентальне значення, виступає певним епіфеноменом, який ґрунтується на вже виробленій літературній традиції. Можна сказати, виступає певним відгалуженням медитативної лірики. Не дивно, що лірична версія молитви «Отче наш» входить до складу філософської поеми О. Маковея «Терновий вінок»:

Наш Отче, що на небесах,
Нехай святиться нам твоє ім'я!
На небі й на землі по всі часи
Най буде власть і воля все Твоя! [1, с. 17].

Українська поетична молитва генетично пов'язана з жанрами християнської літургії – псалмом, гімном, екстенією. Її розвиток починався з часів прийняття християнства, ішов шляхом всебічного розкриття духовного світу індивіда, його емоційно-психологічної сфери. Серед перших поетичних молитов – церковно-слов'янські вірші IX – X ст., що відомі за пізнішими рукописами під назвами «азбуковники», «азбучні молитви».

Молитовним пафосом перейнятий «Сад божественних пісень» Григорія Сковороди. У 1, 3, 6, 7, 15, 19, 28 і 29 піснях наявні розгорнуті молитовні апеляції до Христа. Розквіт жанру молитви в українській поезії припадає на кінець XIX – початок XX століття. Молитовні поезії цього періоду репрезентують розгалужену систему внутрішніх жанрових модифікацій, для прикладу можемо взяти поезії В. Шурата «На Гетьманський сад», «На страснім тижні», «В Ямнім».

Філософський аспект молитви як сокровенного внутрішнього діяння всебічно розкриває І. Франко. Його поема «Мойсей» є справжнім гімном молитви:

Підніметься сонце, пала
Вся небесная стеля,
І стоїть на молитві Мойсей
Нерухомий, як скеля...
...Від такої молитви тремтять
Земляні основи,
Тають скелі, як віск, і дрижить
Трон предвічний Єгови.

Відокремлюється в своєрідний жанр молитва за Україну («Плачання» і «Боже! Чи знайдеться край» П. Грабовського, «Молитва» та «О, що ж Тебе, мій отче» Уляни Кравченко, «Боже, великий, єдиний» О. Кониського, «До сина» С. Бердяєва, «Молитва (Бачу Тебе, о всепитая Мати)») і «Молитва (Не дай мені, мій Боже, біля хати)» Б. Лепкого та інші.

Слід зупинитися на так званій медитативній молитві. До неї відносять молитву-роздум П. Куліша «Молитва (Всевишній! Я тобі молюся)», М. Старицького «Молитва», В. Самійленка «Думи буття (Символ віри)», К. Попович-Боярської «Де Бог мій» тощо. Для вираження планетарно-космічного поетичного мислення ліричного героя В. Самійленко у творі «Символ віри» застосовує розмір гекзаметра.

Вірю в єдиного Бога: крім Бога, нічого немає.
Вірю, що є тільки дух, космос же прояв його.
І що свідомість моя – око єдиного Духа,
Котрим себе озира втілене в космос Буття...

Існував ще модифікований жанр містичної молитви (А. Кримський «Молитва (Пташенятко мале у гніздечку пищить)», «Сон Христового ворога», «Молитва (Сонце ясне!)»). Сильний емоційний вплив створює ланцюжок звертання, побудований за принципом почуттєвого наростання (Господи Боже, Владико всього світу, Господи, Ісусе Христове, Сину Божий; Господи, Вседержителю, Слово Отчеє, Всесвятий Ісусе, Царю небесний,

Утішителью, Душе правди! Пресвятая Владичице Богородице, світло затемненої душі моєї, надії, покрово, пристановище, утіха, радосте моя, дякую тобі) і творять неповторну, не властиву іншим текстам експресію піднесеності, емоційної наснаженості.

Таким чином, в складних сучасних суспільних стосунках, коли людина губиться в безлічі негараздів, що навколо неї, на молитву покладено компенсаторну функцію, набуваючи особливої ваги в різних умовах: виступала заспокійливим засобом у хвилини духовного розпачу, лікувала спраглу до добра душу, зцілювала всіх, хто цього бажав і до цього прагнув.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лепакін В. Молитва як словесна ікона / Лепакін В. – Львів, 2001. – 144 с.
2. Стебельська А. Шевченкова молитва : зб. наук. праць Канадського наукового товариства ім. Т. Шевченка / А. Стебельська. – Торонто, 1993. – С. 143-159.
3. Бетко І. Молитва як філософсько-релігійний жанр / І. Бетко // Біблійні сюжети і молитви в українській поезії. – Київ – Зелена Тура, 1999. – С. 117-124.
4. Гулак-Артемівський П. Про поезію та красномовство / П. Гулак-Артемівський // Український журнал. – 1824. – № 4. – С. 168-178; № 5. – С. 210-236.
5. Маланюк Є. Невичерпальність / Маланюк Є. – К., 1997. – 209 с.
6. Куліш П. Молитва природи / П. Куліш // Твори : у 2 т. – К., 1989. – Т. 1. – 643 с.
7. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – К., 1989. – Т. 1. – 729 с.

К.И. Приходченко

Компаративный анализ разновидностей молитвы как сакральных образцов

В статье поднимается вопрос исследования жанра молитвы, использование его в различные периоды многими украинскими писателями в их литературном наследии. Выполняется компаративный анализ молитвенных разновидностей.

К.І. Prykhodchenko

Prayer as a Literature Genre

The article discusses the research of the prayer genre, its usage in different periods by different Ukrainian authors. The comparative analysis of prayers variety has been fulfilled.

Стаття надійшла до редакції 29.06.2010.